

Сестри Річинські. Том 1

КУПИТИ

Про книгу

Роман «Сестри Річинські» - це історичний зріз першої половини XX століття, показаний очима жінок, які більше не хочуть жити в патріархальному світі й виходять з тісного домашнього простору в широкий світ.

У центрі сюжету п'ять сестер, які після смерті батька опиняються один на один з реальним життям. Без грошей, без розуміння того, як функціонує реальність навколо них, із купою акцій збанкрутілої компанії дівчата все ж налаштовані більше не бути об'єктами та не залежати від романтичних стосунків чи вдалого шлюбу. Кожна з сестер готова брати на себе відповідальність за своє життя й робити вибір у згоді з власними уявленнями про успіх і щастя.

I

ІРИНА ВІЛЬДЕ

СЕСТРИ РІЧИНСЬКІ

Ірина Вільде

СЕСПРИ РІЧИНСЬКІ

У 3-х томах
Том 1

Книга перша

віхла

Київ · 2023

ШІСТЬ ЖІНОК У ВІТАЛЬНІ

Восени 1943 року молода жінка з немовлям на руках і невеликою валізкою мусила вночі втікати з дому: солдати вермахту попередили Дарину Полотнюк, що за нею прийде гестапо. Чоловіка Євгена було розстріляно як заручника; вони обоє жили у карпатських митрополичих лісах Андрея Шептицького, виконуючи завдання УПА. У валізці була друкарська машинка — чоловіків весільний дарунок, трохи дитячого одягу і великий рукопис. Роман називався «Сестри Річинські», авторка писала під псевдонімом Ірина Вільде. Вона здобула собі письменницьке ім'я ще перед війною, опублікувала кілька книжок. За підозрою у причетності до українських нелегальних організацій студентку Дарину Макогон виключили з Львівського університету. Заробляла репетиторством, писала принагідні статті, і якось Олена Кисілевська, редакторка журналу «Жіноча доля», що виходив у Коломиї, одна з лідерок феміністичного руху в Галичині, запропонувала їй посаду в редакції. Ірина Вільде, зокрема, долучилася тоді до гучної полеміки з Софією Яблонською, обстоюючи більш радикальні феміністичні принципи.

Коломия й стала місцем дії одного з кращих українських романів ХХ століття: в описах містечка Нашого в «Сестрах Річинських» угадуються і ландшафти, й будівлі, і характерні назви. У редакції «Жіночої долі» Ірина Вільде якраз і познайомилася з колегою, родинна історія якої лягла в основу сюжету. Зміни стосунків між статтями, спричинені, зокрема, Першою світовою війною, доля амбітної, інтелігентної нової жінки в соціумі, який усе менше визначається старожитніми патріархальними приписами, — це її улюблені теми, які розгортає в різних ракурсах і наświetленнях. Навіть і мотив сестринства, наголошений уже в назві, звучав тоді програмово: жіночий світ стає самодостатнім об'єктом письменницької уваги й інтересу.

Вона хотіла, аби її героїні розказали про себе кожна своїм голосом, розкривши неповторну індивідуальність, давши перспективи жіночого сприймання дійсності, яка ніби не для них і не ними була уряджена й облаштована. Це розповідь про крах патріархального світу й утвердження нових цінностей, а метафорою занепаду старого ладу стає руйнування родинного гнізда, дому, який вважався незрушною фортецею. Нагло помирає панотець Аркадій Річинський — і його дружина та п'ятеро доньок мусять самі давати раду з усіма викликами тої застрашливої реальності, від якої завжди були відгороджені. Глава родини опікувався справами, а жінки мусили дбати тільки про досконалість інтер'єрів. До того ж у сейфі знайшлися лише акції збанкрутілої нафтової компанії, тож тепер ішлося про елементарне фізичне виживання. А «вдова по каноніку» — то чи не найгірша атестація у ділових і фінансових колах. Найбезпораднішою в безвихідній ситуації виявилася найстарша: сорокадвохрічна Олена найвніша й боязкіша за своїх доньок; інфантильність, незнання елементарних законів людського співжиття роблять її хіба безборонною здобиччю кредиторів. Вона належить до того покоління, в якому дівчатам досить було засвідчити реноме вправної господині, аби здобути вартість на матримоніальному ринку. Доньки ж натомість уже отримують гімназичну освіту й обмежитися хатнім простором не хочуть.

Утім приклади для наслідування у них усе ж були. Екстравагантна тітка Клавда Річинська, одна з найцікавіших персонажок у цьому багатолюдному романі, не захотіла бути об'єктом шлюбних торгів. Отримавши великий спадок, дуже швидко вилікувалася від романтики, зрозумівши, що кавалери, котрі навперебій змагаються подати їй пелеринку, числять насамперед розміри посагу. І амбітна, цілеспрямована дівчина захотіла сама забезпечити незалежність. Здавала в оренду будинок, перепродувала земельні ділянки, відкрила

крамниці українських вишивок (утім тут її швидко витіснили заповзятливі кооператори), громадила капітал. І — гралася чоловічими серцями, ніколи не заводячи серйозних стосунків.

Ірина Вільде охоче й майстерно представляє у творі той речевий світ, ті детально розмальовані лаштунки, в яких розгортається дія. У цих описах звучить і іронія, й водночас ностальгія, адже старосвітський життєвий лад невдовзі розлетиться в друзки у шалених нуртах історії, в зміні влад, політичних та воєнних режимів, переселень і гвалтовних депортацій. А поки що інтер'єри незрідка видаються оригінальнішими та яскравішими, ніж їхні невиразні, заскнілі в дрібницях господині, а історії речей — непорівнянно цікавішими, ніж жіночі біографії. Незмінність торшерів і крісел іноді породжує рятівну (але яку ж крихку!) ілюзію стабільності й незагроженості. Навіть уже знаючи про банкрутство й приреченість, «коли ми всі сиділи в їдальні під великим жовтогарячим абажуром, при святковій порцеляні, маючи за своїми спинами старі буфети з кришталями та сріблом, зогріті сімейним настроєм і чаєм, створювалося таке враження, ніби в машині нашого дому нічого не попсувалось, ніби все тут по-давньому». Шафи й креденси мали б служити багатьом поколінням, посуд передаватися у спадок. Для Олени Річинської забаганки доньок видаються знаками якогось кінецьсвітнього хаосу: «Катерина зажадала модерні меблі, й Олена знову здивувалась. Взагалі останнім часом щораз частіше виникали в її житті причини для здивування. Виходило, що оті довгі роки поруч Аркадія прожила вона в якомусь потойбічному світі, і тільки тепер вступає вона у справжнє життя... От, наприклад, з меблями для Катерини. Чим не підходять для неї оті з батьківського дому? Їдальня з чорного дерева, масивна, вічна, можна сказати. Звичайно, не нова вже, але, напевно, витримає не одне ще покоління. Спочивальня — тисова. Кажуть, не модна вже сьогодні — але що з того? Зате майже унікал, коли не лічити літньої резиденції владики

десь у Перегінську». Однак коли довелося відмовитися навіть від кави, задовольняючись ячмінним ерзацом (якраз цей момент остаточно й упевнив віддану служницю Мариню, що все втрачено), солідні порожні банки з різноманітними написами лише підкреслювали безвихідність становища: «Проте коли ввійшла у кухню і її погляд мимохіть упав на батарею фаянсових коробок з написами: “цукор”, “какао”, “кава”, до Олі якось відразу дійшло, що багато дечого в їхньому домі держиться вже лише на бутафорії». А навмисне вишукано сервірований стіл, коли єдиною доступною стравою вже була лише картопля, за контрастом болісно поглиблює прірву, яка розділила благополучне вчора та безнадійне сьогодні: «І коли нарешті приходить такий день, що на вечерю випадає справді тільки картопля “в мундирах” з квашеними огірками, Мариня з лукавою слухняністю, навмисне не приховуючи зловтіхи, виконує те, що наказала їй колись Зоня. Застеляє стіл святковою адамашковою скатертю, розкладає подвійні тарілки і крихту масла, яке має більш символічне, ніж практичне, значення, укладає в кришталеву масельничку, подає на стіл, крім солі, ще й гірчицю подвійного ґатунку — кримську солодку і французьку — та перець, до кожної пари тарілок додає ще десертні виделки й ножі, на середині стола кладе зубочистки і букет паперових серветок. Завершенням Марининою помсти був піднос з порожньою горілчаною пляшкою і порожні склянки з підставками перед кожним прибором. Картоплю подає на стіл в полумиску, прикритому серветкою».

Клавда Річинська перетворює своє мешкання у своєрідний музей одної особи, наділяючи меморіальні речі особливими історіями, представляючи власне життя у якнайвигоднішому світлі. Коли монотонне домашнє побутування Олени залишає їй тільки дрібки спогадів, у реальності яких вона й сама з роками сумнівається, то Клавда опредмечує минуле, пильно дбаючи про реліквії й культивуючи

дорогу пам'ять. Її вітальня таки цілковито несхожа на інші. «У довгій сонячній кімнаті, що скидалась на погано впорядкований музей, немов був законсервований шматок живого людського організму, юність і мрії Клавди Річинської. Усміхнені, наснажені здоров'ям і молодечим запалом портрети молодих жінок і чоловіків навмисне не хотіли старітись. Між ними пишалась в натуральну величину дівчина з романтично розпущеним по плечах волоссям.

Ах, романтика! Вона не мала бути пайкою в житті Клавди.

Засушені квіти, без кольору і запаху, майстерні віяльця з слонової кості і пер чужоземних птахів, коралі, що в'янули з туги за теплом живої, людської істоти, альбоми з поздоровленнями і видами на море, бурями на заході сонця, з скелетами малих морських потвор, трави з-під чужого неба — все те висіло на стінах, як свідки і співучасники далеких забав і ночей.

Історія Клавди Річинської — в образах. Клавда досі пам'ятала біографію кожного з цих предметів. Любила розповідати про те, що роги, он ті, над буфетом вгорі, подарував їй як трофей князь під час полювання, а он ті засушені рожі дістала від нього перед кадриллю. Протанцювала всі фігури з темно-червоною рожею на грудях, і за це її осудили. Вважали, що для молодой панночки була б відповіднішою блідо-рожева квітка».

Кожна із сестер робить вибір у згоді з власними уявленнями про життєвий успіх і щастя. Найстарша Катерина успадкувала і батьків гострий розум, і непривабливу зовнішність, тож воліла не чекати щедрот скупой долі. Аби здобути шанований статус «пані докторової», одружившись з лікарем Теофілом Безбородьком, відпрацювала бездоганний сценарій: підкупила лжесвідків, обплутала нареченого непозбутними боргами, спокусила нездійсненими обіцянками. «Катерина хотіла довести світові, що тільки вона, одна вона — невродлива, малопомітна — матиме доктора Безбородька. І то ще як

матиме! Не тільки його прізвище, але й його глибока прив'язаність (якщо слово “кохання” здається доктору вже застарілим) належатиме тільки їй. Була переконана, що з такими прикметами, як її, не буде нікому гирею на нозі, тим паче в коханої людини. Зробить по змозі своїх сил життя Теофілові безжурним та зручним, і не може бути, щоб він, хай за рік, хай пізніше, не зрозуміє її добрих прикмет і не оцінить належно її присутності у своєму житті».

Така шалена ділова енергія варта була б кращого застосування. Не здобула в статусі пані Безбородько родинного затишку й злагоди, але зберегла гідність і самоповагу. Завдячувала те все нещастю сестри, якою підло скористалася, коли вважала за потрібне. Вродливиці Нелі, як думали батьки, всі жадання мали здійснитися самі собою, адже краса — товар, за який багато охочих заплатити. Однак Нелі судилося бути лише іграшкою в брудному гешефті старшої сестри. Маклер Суліман закоханий у красуню Річинську і згоджується допомогти Катерині, пустивши неправдиву поголоску про отриманий нею великий спадок, якщо просити про послугу прийде Неля. Напоєна наркотичним зіллям, неприємна дівчина стає об'єктом сексуального насильства. Про те, що з нею сталося, нікому не може розповісти, і затамоване горе гнітить тим сильніше. Ні розрадників, ні психологів для такого випадку не існувало, а весь тягар вини перекладали на жертву. «Своє велике горе Неля сприйняла з істинно християнською покорою: не проклинала Катерини, навіть не бажала їй зла; не мала претензій до Бога, що саме її обрав для того, щоб втаємничити в безодню людського падіння, а просто повільно завмирала. Неля втратила найголовніше: охоту до життя. За цим втратила сон. Неля не те щоб зовсім не спала, а дрімала в якомусь виснажливому нервовому півсні. Дрімала й удень. Бувало так, що й ходячи. Потім втратила й апетит. Мало що допомагало хитрування Марині, яка від якогось часу систематично обкрадала стіл Безбородька і нишком тикала Нелі

всякі делікатеси. Неля брала в рот шматочок шинки чи голландського сиру і, не відчуваючи навіть смаку, довго бездумно жувала. І якщо ковтала, а не випльовувала цю жвачку, то виключно заради того, щоб не робити прикrostі добрій душі Марині.

Серцем Неля ще й досі не могла повірити в те, що розум давно мусив визнати як факт: сестра просто-напросто продала її маклерові. Коли раніше Неля читала про таке в романах (за читання яких завжди гнівався покійний татко!), то вона уявляла собі, що такі випадки можливі тільки у великих, далеких містах, і то, либонь, існують вони більше в уяві письменників, ніж насправді в житті. Але щоб щось подібне могло трапитись у Нашому, в домі священника, в їхній родині? Еге ж, коли задуматись над цим глибше, то можна втратити не тільки сон чи апетит, а й здоровий глузд. До нестями гнітило те, що цей випадок морально знищив їхню сім'ю. Впала крапля страшної отрути на живий організм, і він перестав жити. Нема й ніколи вже не буде такої родини Річинських, яка була за татка, хоч зовні начеб все по-старому, начеб все гаразд».

Нелин подальший вибір змушує згадати Долорес у «Камінному господарі» Лесі Українки: коли тіло осквернене, жінка хоче позбутися самої приналежності до статі, обираючи чернецтво і служіння Богові. Але в сюжеті роману і такий вибір виявився неможливим, бо в монастирі панна Річинська зустрічає хтивий погляд благочестивого сповідника, котрий зацікавлено допитується про всі подробиці її «гріха». Наївні мрії про місіонерство десь на сході, навернення заблуканих душ він одразу ж розвіює, бо католицизм забороняє місіонерське служіння жінок. В обителі Неля хіба пережила чергове приниження й крах ілюзій.

Для розуміння цього складного, багат шарового, сюжетно розгалуженого роману важливо брати до уваги історичний контекст. Шукаючи справи, якій може себе жертовно присвятити, дівчина

починає допомагати політв'язням, долучаючись тим самим до підпільного національного руху, якраз у цьому середовищі знаходячи свої ідеали й новий сенс існування. І невдовзі в тюрмі бере шлюб з Маркіяном Івашковим, котрий відбуває довічний термін. Радянська цензура не завжди була всевидющою, і над присудом українського студента у польській тюрмі не застановлялася. Між тим багатьом читачам було очевидно, що Ірина Вільде героїзує оунівський рух, студентську молодь, котра самовіддано боролася за свою державу. Силою обставин це кохання зоставатиметься платонічним, отже, травма сексуальної наруги ніби віддаляється в якусь передісторію, безвідносну до її одруження. Натомість для Нелі статус заміжньої жінки став рятівним, оберігаючи від чоловічих домагань і матримоніальних пропозицій.

Пасивно ждати більш чи менш прекрасних принців у доглянутому хатньому просторі, як велося в багатьох поколіннях родини Річинських, уже не виходить. Коли найстарша першою проломила вихід, молодші чекали кожна своєї нагоди. Ірина Вільде дуже недовірлива до романтичних уявлень і замріянь: вона не боїться показати — як іронізувала колись Леся Українка — «в кохання над чолом // строкату шапку блазня або пляму». Безхмарно щасливих любовних союзів у романі немає, ба більше, кохання вже не є фатумом, від якого залежить, як це було у класичній вікторіанській прозі, жіноча доля. Панни Річинські з гіркотою переконуються, що високі почуття надто часто не витримують випробування фінансовими проблемами, а брак грошей руйнує найсвітліші заміри. Наймолодшу доньку Аркадій Річинський, геть утративши надію на сина-спадкоємця, виховував, формуючи хлопчачі звички, призвичаюючи до чоловічого одягу й спонукаючи до спорту. Славі дарували не лише ляльки, але й м'ячі та лижі. От «дівчина з м'ячем» і зачарувала лікаря Северина Мажарина, здавалося, перед ними щасливе майбутнє, а мамина мізинка здобуде

надійну чоловікову підтримку. Розділ за розділом перед читачами розгортається прегарна історія кохання.

Ірина Вільде любить знаходити вигадливі й вибагливі засоби для розкриття внутрішнього світу своїх героїв, для вловлювання й демонстрації несканованого, скороминущого й мінливого переживання через його відбиття у чомусь видимому, в жестах, рухах, предметах. Крізь увесь текст, скажімо, проведено мотив дзеркала, яке викриває приховане, має свою особливу мову. Ось і освідчення закоханих обійшлося без узвичаєних фраз. Мажарин пропонує Славі показати фото своєї дівчини. Вона знає, що в нього немає її портрета, і намагається приховати біль. «Він посунув руки до кишені піджака, а серце моє зовсім ошаліло. Спочатку, з страху, ніби зупинилося, потім закалаталось так, що я задихалась. — Дивіться! — Він підсунув мені перед очі якийсь чорний предмет, надто малий для фото. Я тільки хотіла сказати, що нічого не бачу, як побачила... дзеркальце. Жарт, здавалось мені, вийшов досить примітивний. — Не хочете, Славо, подивитись на мою дівчину? — запитав м'яко, і рука його оповила мої плечі. І за мить — не можу досі точно передати — я відчула, що це таки не жарт. Це не могло бути жартом, бо в його обіймах я вся тонула, падала в безвість стрімголов. — Моя маленька... Моє золото... І так знічев'я все, про що хвилину тому не сміла й подумати, раптом стало природним, чимось, що не могло не статись. Тепер мені здавалось, що наше кохання почалося ще з першої нашої зустрічі, хоч вона й не була надто милою». (Ще складніші візуальні ігри з дзеркалом запропоновано в епізоді, коли Катерина пересвідчується в коханні її нареченого до сестри: «Катерина чепурилася перед виходом з дому. Увійшла Неля, але не наблизилась до дзеркала, а збоку неприязно очікувала своєї черги. Катерина, яка на кожному кроці шукала нагоди примиритись з сестрою, запобігливо поступилась Нелі своїм місцем. Глянувши мимохіть у дзеркало, Катерина побачила очі Безбородька,

що стежили за Нелею. Серце Катерини боляче стислось і на хвилину немов зупинилось, ніби випало з грудей, залишаючи за собою порожнє, важке місце. Той молитовний вираз очей, ті розтулені від шаленого захоплення губи переконали її остаточно, що підозріння, яке не хотіла, боялась допустити до себе, підозріння, яке давно муляло їй серце, є слухним. Стало їй ясно все. Але дивно — не осуджувала свого майбутнього чоловіка. Що ж! Неля не просто гарна дівчина, а стихія. Фантазія природи. Як не можна опертись стихії, маючи її день у день поблизу себе?». А згодом навіть гінекологічне дзеркальце в кабінеті лікаря Безбородька допомагає розкрити родинну драму його пацієнтки.)

Усі чекали одруження Слави, тим більш, що безгрошів'я тиснуло все сильніше, і кожна з сестер так чи так мусила шукати якогось виходу з ситуації. Северин дуже довго не зважувався розкрити страшну правду: він учився на медицині за гроші добродія, котрий сподівався, що підопічний одружиться натомість із його донькою. В студентські роки не знав тих злигоднів, од яких потерпали його друзі по навчанню, а про майбутнє волів не думати. Мажарин упокорюється долі, пливе за течією, навіть не пробує її подолати. Сильна стаття у цьому романі переважно демонструє якраз свою слабкість. А дівчина винесла важливий урок: покладатися слід насамперед на себе. Це Слава, дорого заплативши за романтичні мрії, враз розриває стосунки, їде до іншого міста, знаходить роботу і починає нове життя.

Не менш радикальним був і вчинок Зоні Річинської, котра знов же виявилася рішучішою і впевненішою, ніж патріархальний чоловік. Мала реноме найбільш незгідливої в родині, уміла наполягати на своєму і не надто зважати на громадську опінію. Їде працювати секретаркою в адвокатське бюро, винаймає кімнату (що стало неймовірним потрясінням для її мами, бо дівчині непристойно жити поза родиною!), поступово налагоджує справи незрівнянно краще,

аніж вів їх сам власник. Брак спеціальної освіти, звісно, унеможлиблює повноцінну кар'єру, але принаймні Зоня міцно стоїть на ногах і не потребує сторонньої опіки.

«Малою господинькою» в родині називали середульшу Олю, і матері здавалося, що вже принаймні вона з дому ніколи не піде. Чи не найврівноваженіша з-поміж сестер, поступово пробує різні варіанти вирятуватися з безвиході. У пошуку роботи Оля приходить до редакції газети «Нова жінка», аби вмістити оголошення. Зичлива редакторка пані Вільчинська (її прототипом вочевидь була Олена Кисілевська) пояснює наївній відвідувачці, що її ніхто не чекає на ринку праці, де панує жорстока конкуренція, і радить подбати про спеціальну освіту. Уміння вишивати шматком хліба ніяк не забезпечить, адже в родині її готували лише до кар'єри нареченої. Візит до друкарні, аби замовити оповістки, став початком її знайомства з хлопцем з іншого соціального стану. Натоді порушення жорстких класових розрізень видавалося річчю непомисленною, тим більш у просторі маленького провінційного містечка. З усіх любовних історій роману ця якраз найменш переконлива, обтяжена ідеологічними розмовами й повчаннями. І не тому, що авторку зраджує її талант. Мусила приноровлятися до вимог радянського мистецтва.

«Сестри Річинські» в основному були закінчені ще в сорокові роки, однак публікувати такий модерністський текст у добу розпаношеного сталінського соціалістичного реалізму не видавалося можливим. Ірина Вільде очолювала Львівську організацію Спілки письменників, мусила всіляко демонструвати лояльність до нової влади, тим більш що «націоналістичних» гріхів мала чимало. Щойно з початком хрущовської відлиги 1958 року вийшов у світ перший том роману, 1964-го з'явився другий, а наступного року твір був відзначений Шевченківською премією. Однак щоб він відповідав духу того не надто ліберального часу, письменниці довелося зробити чимало

правок, які вочевидь погіршували художній рівень, зате підсилювали «правильне» ідеологічне звучання. На обов'язкову тоді видавничу рецензію рукопис віддали Павлові Загребельному, редакторові «Літературної України», авторитетному спілчанському діячеві. Він згодом описав свої «клопоти з “Сестрами Річинськими”» у мемуарах. Вшнупливому критикові все видавалося, що розділи про героїчних комуністів пишуться «мовби з примусу» і швидше знуджують, аніж зацікавлюють читачів. Не схвалює Загребельний і те, що в романі «національне витискає соціальне», забагато йдеться про переслідування української культури.

Ірина Вільде (річ майже нечувана!) написала тоді своєму столичному редакторові листа, обстоюючи певні принципи. Не зраджуючи дипломатичному етикету, дякує київському метрові за... «політичну далекоглядність». У підтексті тут треба читати — «добре, що пояснив, за що битимуть». Але все ж наполягає, що обстоювання українцями власної національної ідентичності під тиском поляків слід трактувати не як злощасний «буржуазний націоналізм», а як патріотизм. Як на ті часи, полеміка більш ніж смілива. Заввага про написане «мовби з примусу» засвідчує проникливість київського колеги. (Адже він і сам опублікував кілька нудних романів про «робітничий клас», тож на ремеслі знався.) Ірина Вільде ніколи не симпатизувала лівій ідеології й не мала прорадянських ілюзій. Коли друкувався роман, вона вже знала й про трагічну долю членів комуністичної партії Західної України: багато з них емігрували до Радянського Союзу й стали жертвами сталінських репресій, бо ж на роль «шпигунів панської Польщі» надавалися бездоганно. Як мала почуватися блискуча письменниця, добре розуміючи, що власними руками псує свій найкращий твір, учиняє гріх і проти свого високого мистецтва, й, зрештою, проти моралі?

Попри все, «Сестри Річинські» одразу завоювали читацькі симпатії: добре знаючи про цензурні причіпки, сторінки про комуністів швиденько прогортали, захоплено стежачи за основним сюжетом, цілісність якого від тих пропусків не надто страждала. Такого глибокого й майстерного розкриття психологічних мотивацій персонажів, такого витонченого нюансування стосунків, такого пізнаваного опису на ті часи вже майже втраченого, зруйнованого урбаністичного побуту — всього цього в тодішньому українотеренному письменстві просто не було. (А класика двадцятих років, яка могла би стати контекстом роману Ірини Вільде, залишалася під суворою забороною.) Тож «Сестри Річинські» ще й нагадували, якою могла би бути українська література, коли б не трагічні втрати. Без цього роману годі зрозуміти українські тридцяті роки, годі уявити, як жінки виходили з тісного домашнього простору в широкий світ, — і навчалися розповідати про себе власними голосами.

Віра Агєєва

СЕСТРИ РІЧИНСЬКІ

КНИГА ПЕРША

Історія діє ґрунтовно і проходить через багато фаз, коли несе в могилу застарілу форму життя. Остання фаза всесвітньої історичної форми — її комедія. Нащо так рухається історія? Для того щоб людство, сміючись, розлучалося з своїм минулим.

Карл Маркс

Багато людей було тієї думки, що опікуни Ладики силоміць випхнули Олену за богослова Річинського. Але то не було так. Вони, правда, намовляли її до цього шлюбу й щиро раділи за Олену, бо ніколи не сподівалися, що вона, сирота, матиме аж таке щастя. Найбільше, на що розраховували Ладики, — це на фінансового службовця або помічника учителя. До того ж в околиці ні для кого не було секретом, що вихованка Ладиків — наслідок романтичного кохання студента медицини і сільської дівчини з-під Заліщик.

З Аркадієм Річинським Олена познайомилася на весіллі у племінниці Ладиків — Рузі. Річинський танцював з нею майже до ранку, бо Орест Білинський весь вечір сперечався з ксьондзами у суміжних кімнатах про «йорчик»^[1].

Тоді Олена ще не розуміла суті цих суперечок. Тому відчувала навіть не жаль чи претензію до Ореста Білинського, а заздрість. Так була впевнена, що він уже належить їй, а вона — йому.

В Річинського пітніли руки навіть крізь рукавички, але пригортав Олену міцно, і це робило їх танок сміливим.

— Ну, котрий тобі подобається? — спитав Ладик уже напідпитку.

— Той високий, — відповіла наївно, маючи на думці Ореста Білинського.

— Пане богослове, та то ж ви! — вигукнув хтось не зовсім тверезо.

Річинський почервонів і наблизився до Олени, а в неї не стало сміливості заперечити. Почувала, що цим заподіяла б прикрість своєму названому батькові. Аркадій милувався її збентеженням. Рудий,

з ластовинням на вузькому обличчі, він хвилину пронизував її розумними очима.

Олена стояла перед ним, зніжовіла й тендітна, як травинка. У білій сукенці, тонесенька в талії, під хвилями буйного волосся, скидалася на велику ромашку. Аркадій так і назвав її.

— Ромашко, — сказав Аркадій ще того самого вечора, — за три тижні я заберу вас.

— Та ні, — заперечила несміливо.

Але він додав з глибоким переконанням:

— Ніколи не пошкодуєте, запевняю вас!

І не шкодувала. Можна сказати, що не шкодувала, хоч все її співжиття з Аркадієм, оті довгі двадцять п'ять років, були самою тимчасовістю, самим очікуванням. Багато в чому Олена залишилася молоденькою сімнадцятирічною дівчиною, що танцює вальс з високим рудим богословом, а за стіною гомонить вимріяний Орест Білінський.

Незважаючи на свої сорок два роки та п'ятеро дорослих дочок, була вона ще зовсім не вижитою, такою незайманою, такою сповненою чекання чогось... Молодість своїх дочок переживала як не другу, а першу свою весну.

Часом відчувала, що зуміла б разом з ними пустувати, захоплюватися, сміятися з такої дурниці, як крайчик білого мережива з-під сукенки. Материнська гордість тоді спліталася в неї з тонким уколом заздрощів.

Перші місяці після одруження Олена ще мріяла. Мріяла, наприклад, мати білу батистову сукенку в шовкову ґратку того самого кольору. В кожній ґратці мала бути одна польова рожечка. Мріяла також — ой Боженьку, як дуже того хотіла! — хоч раз пройти в турі вальсу з Орестом Білінським.

Уявляла собі фасон тієї сукенки і руку Ореста Білінського на своєму стані.

У такі хвилини Аркадій, немов навмисне, часто запитував її:

— Скажи мені, пташко, що ти хотіла б мати? Може, маєш якісь бажання, про які я й не догадуюся? Скажи!

Олена заперечувала не дуже впевнено. Щоправда, була одна справа, про яку слід би поговорити з ним, але на розмову про це ніколи б не зважилася.

В перший час після одруження Аркадій не міг приборкати своєї пристрасі, що каламутила кров. Її дитяче, незаймане, безвільне тіло паморочило його до того, що забував про все і не щадив її. З закритими очима, з затиснутими устами, перелякана, Олена падала в те все, немов у прірву. Не боронилася навіть, бо хто б міг прийти з допомогою? Потім, з часом, коли була вже на світі третя дочка, Олена відчула, що в ній поволі прокидається жінка. Але ще не позбулася стидливості, соромилася виявляти свою волю, свій голос. Треба було порозумітися з чоловіком, погодити дещо, найзвичайнісінько домовитись. Але, власне, цього Олена й соромилася. Ні жестом, ні словом не вміла висловити своєї волі, і так воно все в ній задерев'яніло.

Заспокоївши свою першу жагу, Аркадій з літами ставав до Олени все ніжнішим, але ніжність його виявлялася саме тоді, коли це найменше було їй потрібно. Отак народила вона на світ п'ятеро дочок.

Інколи Олені спадала шалена думка, що, може, краще зробила б, віддавшись за отого канадця, який колись сватав її. Якщо не судилося їй бути за Орестом Білинським, то однаково, хто зробив би її зовсім нещасливою.

Ах, Орест, Орест!

У хвилини печальних роздумувань їй починало здаватись, чи той Орест Білинський випадково не витвір її осамітненої душі? Навіть не пригадувала собі добре, як він виглядав. З роками його образ розвіявся, і Олена завжди носила в собі неприємний страх, що, зустрівши випадково на вулиці, не пізнала б його.

Орест Білінський існував як ідея, як ненормальна, нездорова надія. Треба було змарнувати молодість, родити дітей і зносити пестоці Аркадія, бо десь там, у минулому, яке, дивним чином перенесене в часі, згодом опинилося попереду Олени і вже існувало в майбутньому, там був він, Орест Білінський.

Олена залюбки оповідала про часи й обставини, зв'язані з Орестом Білінським, але про нього самого майже не згадувала. Від особи Ореста Білінського падала позолоть на час і місце її ранньої молодості, й Олена підсвідомо ідеалізувала у своїх розповідях і Ліски, і життя в лісництві, й обох Ладиків, хоч, правда, вони були до неї завжди добрі.

¹ Твердий знак.

Першим виразним спомином з Олениного дитинства був образ, який пізніше виявився недійсним. Великий, з сирої лозини, зелено-брунатний кіш, повнісінький помідорів. Вона сидить на високому столі й гойдає ногами. Вуйко Ладик хоче одягти їй на ноги вузькі сині панчохи. Пізніше, коли підросла й оповіла цю сцену Ладиковій, та висміяла Олену. На лісництві ніколи не було так багато помідорів. То була, мабуть, румунська кукурудза «чінкантіне». Напевно. Так само ніколи вуйко Ладик не міг одягати Олені сині панчохи, бо завжди носила білі або чорні.

Все інше відповідало дійсності. Коли Олена закінчила восьмий клас (ах, ті уроки в Максимовича, як же любила їх!), то за порадою Ладиків написала про це маминому братові, своєму вуйкові. Оповідали, що на похороні мами він хотів забрати її, маленьку, до себе, хоч мав своїх троє дітей. Це раз назавжди схилило Оленине серце до нього.

Відповіді на свій лист Олена не дістала, але через три місяці по жнивах до лісництва приїхала тітка. Не повідомила про свій приїзд і двадцять три кілометри йшла пішки з повними тайстрами. Трохи грушок, що встигли по дорозі погнити, трохи меду і два білих, як проскурне тісто, калачі.

— Кланяються тобі, Олено, вуйки і вуйни та їх діти, твої вуєчні брати й сестри, та просять, щоб приїхала до них.

— Тобто як? — спитала вражена Ладикова.

Вуйна з Сенькова заспокоїла її:

— Не відберемо в вас Олени, але наші цікаві подивитися, як виглядає та на яку панну виросла.

Треба було справити нову сукенку. Власне, не дуже-то й треба було, та Ладикова вперлася: Олена поїде до своїх обов'язково в чомусь новому.

На городі саме збирали мак, тож за покупкою мусив поїхати сам Ладик. Сукенку привіз важку, зимову, жовту, в зелену клітку. Ладикова мало що не плакала спересердя, але сукенку Олені запакувала.

— Може, задощить, то й одягнеш, тільки ти не барися там, бо знаєш, що вуйко без тебе місця собі не знайде.

Про себе Ладикова не говорила, проте само собою розумілося, що вона тужитиме за своєю Оленкою.

Ніяково почула себе Олена серед своїх родичів. Дивувалася, що люди в цій стороні садять так багато кукурудзи, а жінки замилені густими чорними вишивками.

З ранку до вечора приходили до тітки Марії цікаві оглядати Олену. Дарма вона шукала в своєму серці до них якогось теплішого відголосу, якоїсь згадки про маму, але не знаходила нічого, що могло б її поєднати з ними.

Молоді й старі, всі в білих, чорним вишиваних сорочках були схожі одне на одного, як житні колоски на лані, але для неї залишились чужими.

В неділю вибралася вона разом з ними до церкви. Хоч воліла триматися біля своїх, люди розступилися перед нею так, що вона зайшла аж під віттар між пани. Священник, молодий, нежонатий, звернув на неї увагу.

Після відправи її знову обступили свояки. Пополудні почали сходитись до тітки Марії далші родичі з околичних сіл і односельці.

Не наслідувались говорити їй «ти». Всі вживали смішної для Олени безособової форми.

— Ми вже думали, що то забулося про своїх. Такі роки... гей-гей... Нічого не писалося... ніколи не давалося про себе знати...

«Боже, — думала з гіркістю Олена, — стільки їх, а дали мамі марно загинути».

Дівки їхнього роду пахли любистком. Натиралися ним під пахвами, затикали за пояс. Спати пішли всі під оборіг на сіно, а її залишили у святково затишній, задушливій кімнаті. Під стелею висів ряд засмучених чорних святих. Від них теж несло любистком і засушеним чебрецем.

Олена не могла заснути. Намагалася відчинити вікно, але воно трималося міцно, по-господарському.

Задихалася від важкого повітря і власних думок.

Хоча б скоріше почало світати! Коли здавалося, що вже не засне, до неї прийшла покійна мати.

«Ти мусиш їх полюбити, — сказала мати, — бо вони — це я. Чи ти й до мене була б такою чужою та неприступною?»

«До вас — ні, — навіть у думці викала мамі Олена, — до вас, мам, я такою не була б, але ви більше любили тата, як мене, і за це маю жаль на вас».

Мама зробилася мала, як польовий коник. Сіла на скриню в її головах і бубоніла:

«Ти говориш так тому, що не знаєш свого батька. Якби ти знала, який він був! Може, й ти колись отак любитимеш, але я не ганитиму тебе за це».

Потім мама танцювала у весільному вінку, і така курява збилася, що не було чим дихати.

На другу ніч упросилася спати разом з усіма в stodolі й стала ще мовчазнішою. Подушки були вишивані грубим настеленим візерунком. Вранці Олена встала з відбитком тих квітів на обличчі.

— До тебе, Оленю, прийдуть гості. Приберися ладно! — сказала одного вечора вуйна і посміхнулася так, що Олені стало соромно за вуйнине сиве волосся. Проте, при звичаєна до послууху, скорилася.

Гостями був сусід, що повернувся з Канади і тепер ставив у селі хати під бляхою. Ходив по селі і чванився тим, що з шістьох односельчан, які з латками поїхали в еміграцію, він один повернувся з грішми.

Був ні гарний, ні поганий, ні старий, ні молодий. На Олену справив враження людини, яка живиться сирим м'ясом. Такий був червоний. Не знявши капелюха з голови, міцно потиснув він Олені руку

й з першого слова почав нарікати на сільські взаємини, на свою самотність, на простацтво тутешніх людей.

Хотів, наприклад, купити собі авто, але хіба тут є відповідні шляхи для цього? Тепер має нову журу: треба йому на гвалт женитися, бо ж для кого ставить хати? Там не хотів женитися, хоч не одна міс пішла б за нього з підстрибом. Але то не для нього. Признатися щиро, тамтешні жінки не вміють борщу зварити. У своєму селі так само не бачить підхожої для себе жінки.

Не ганяється він за маєтком, як хтось собі думав би. Ні. Слава Богу, може взяти собі жінку в одній сорочці, але мусить бути відповідна, бо ж і хати (вперто притримувався множини), які ставить, — теж відповідні.

Олена з чемності притакувала. Приходив отак ще кілька вечорів. Бентежило Олену й те, що свої нишком зникали із світлиці, як тільки він появлявся на порозі. При тому вони поводитися так, ніби робили це, погодивши з нею. «Мамо, мамо! — плакала вночі Олена. — Ви знали таке велике кохання, — мене ж хочуть зіпхнути з берега в прірву. Ви бачите, мамо, що діється, і нічого не кажете на те».

Та мама вже не являлася. Одного разу почулося Олені серед ночі сюрчання польового коника. Схвильована, звелася на лікоть і прислухалася до пітьми. Дарма. Були то лише слухові галюцинації.

Канадець приходив тепер пізніше, а виходив десь близько півночі. Від нього тхнуло гаром доморобного тютюну і терпким чоловічим потом.

— Чого панна так стидається мене, ге? — самовпевнено хихотів він, коли Олена, не витримуючи його настирливого погляду, відвертала голову. — А як панна та вийде заміж і треба буде спати з мужем під одною периною, то що тоді, ге? Але це нічого... нічого... — заспокоював її. — Я люблю, коли жінка соромиться. Так мусить бути...

Одного вечора приніс з собою пляшку вина й пів літра горілки.

Це був останній і найстрашніший для Олени вечір у маминої родини. Не тільки тому, що напосілися на неї, неначе вороння на безборонне курча, але головне через те, що з уст того неотеси почула такі речі про свою маму, про які ніколи не повинна була знати.

Лежала у своїй кімнатці вже вдома, а тітка Ладикова сиділа на краєчку ліжка й випитувала:

— А все ж таки, що там сталося у твоєму роду? Ачей же повинна ти мені розповісти.

Олена розплакалася і сховала обличчя в подушки. То не були сльози гіркого жалю чи невигоєної кривди, як могла припустити Ладикова. Околиці з нивами споловілої кукурудзи, люди в білих сорочках, хати під бляхою, навіть брутальні зальоти канадця — все це було на сто миль від неї. Наче поганий сон. Але плачу, що впав на неї, немов раптова злива, Олена не могла стримати. Миготливо-солодке й водночас болюче передчуття нового, незнаного, що неухильно ось-ось мало прийти, навістило Олену і зневолило її.

Воно так і сталося. Ще тієї самої осені познайомилася вона з Орестом Білінським.

Одного осіннього надвечір'я просто не можна було обігнатися від мух. Тільки котра вжалила, то відразу лишала по собі кривавий слід. Тітка Ладикова казала, що мухи так казяться перед близькими приморозками.

Олена сиділа з Ладиковою під хатою і лущила квасолю «ясьок». Хвірткою з городу надійшов Ладик і поставив перед Оленою два кошики, один більший, другий менший, прикриті листям папороті.

— А це що? — запитали в один голос Ладикова й Олена.

— А-а... — передражнявав Ладик Олену. Його сиві, пожовклі від тютюнового диму вуса смикалися від сміху.

— А, забула панна, забула! А ожини для пана Максимовича? А то так: як ти мені був потрібен, то я пам'ятала про тебе, а тепер, коли вивів мене в люди, то бувай здоров?

Стало вже традицією, що Олена кожного року носила своєму вчителеві перший збір лісових ягід.

— Ой-йо-йой! Аж такі кошища?

Тітка Ладикова:

— А причешися там! Та, може би-сь, сукенку переодягла?

Вуйко Ладик:

— Гай-гай! Ще має час чепуритися! А втім, вона й без того файна!

До цього образу долучається ще одне, чисто звукове враження: дзижчання мух, що з роками перетворилося в одну з мелодій, які оповили її короткий весняний ранок.

А було так. Заохочена розпитами Максимовички (та жінка вміла спонукати інших до балакучості), Олена розговорилося і все своє перебування у рідних почала змальовувати комічними фарбами. Не обминула й сватання.

— Панно Оленко, та що я чую!

Тоді відчинилися двері, й Орест Білинський, чи то приваблений сміхом, чи просто так, увійшов до кімнати, де вони обидві реготалися. Олена не могла добре бачити його обличчя, бо єдине віконце було напівзатулене листям дикого винограду. Крім того, поява незнайомої людини так заскочила її, що вона і язика забула в роті.

Максимовичка, здається, сама була незадоволена, що урвалася така весела розмова.

— Це наш сестрин^[2], а це панна Оленка, вуйкова учениця.

Орест Білинський був у сандалях на босоніж, і це зовсім збентежило Олену. Але коли він проводив її додому (так хотіла Максимовичка), високий, з невиразними рисами обличчя, у полотняному, трохи недбалому одязі, Олена зовсім освоїлася з ним. Порівняла свою буденну волохату сукенку з обвислими лацканами льняного піджака і з кожною хвилиною почувала себе певніше в його товаристві.

Орест Білінський говорив тихим, байдужим голосом, ніби переповідав не свої, а чужі думки.

— А що ви читаєте? — запитав знічев'я, і погляд його став настороженим.

Не знала, як і що відповісти. Нічого не читала. Відчувала велику прикрість, хоча причина була їй не зовсім ясною.

— Приходять до вас якісь газети? — запитав за хвилинку ще тихше. Відчула, що він хоче допомогти їй виборсатись з неприємної ситуації, і тепла вдячність заповонила її.

— Так, — і назвала один реакційний тижневик, що приходив до Ладиків аж з-за кордону, — там є такі гарні оповідання...

Відповіла квапливо, бо хотілося їй похвали з його уст, але Орест Білінський наче погас.

— І це вам так подобається? — В його голосі бринів неприхований глум.

Оленка образилася й не відповідала.

— А «Кобзаря» Шевченка не читали? — трохи помовчавши, спитав з незрозумілим для Олени виразом в голосі.

— Малоросійський поет, — відповіла недбало, все ще ображена, але горда за вислів, яким вуйко Ладик користувався тільки в політичних дискусіях.

— Український, — поправив її спокійно Орест Білінський. — А що ви читали в цього поета?

Олена переклала кошики в ліву руку, начеб хотіла відгородитись ними від Ореста. Їй тепер здавалося, що він навмисне хоче дошкулити їй. Хоч мала чим захищатися, забракло відваги. Могла, наприклад, відповісти цьому розумникові, що в її домі взагалі не читають книжок, писаних хлопською мовою. Могла пояснити, що її опікун вважав би непристойним, коли б вона захоплювалася творами мужицького поета. Могла, наприклад... Але нічого не сказала.

Ішла побіч нього, навмисне мовчазна, з похнюпленою головою, сердита на Максимовичку, що накинула їй це товариство.

— Як же тут гарно! — вихопилося в Ореста, і він зупинився на хвилину. — Погляньте, як сонячні промені пронизують крони дерев. При землі вже ніби вечір, холодна вогкість, а там, угорі, — яка симфонія світла і барв!

Подивилася в той бік і побачила рій золотих мушок, що вилися навколо високої рожевої квітки, яку на селі називали «бузьковий вогонь». «Гарно, — подумала про себе. — Але як це сталося, що я досі не помічала цього?»

— Тут, мабуть, чудово навесні, — говорив далі Орест Білинський, немовби чекаючи на її відповідь.

Вона й на цей раз не мала що сказати.

Весна означала тут працю на лісових ділянках, вибухи люті вуйка Ладика (щороку мусило щось трапитись в шкілках лісових саджанців), роботу на грядках, від якої ввечері не можна було випростати спину, виснажливе порання в кухні біля обідів для сапальників, війну з квочками, що унаджувалися з малими в город, білення курників і хлівів — от така тут була весна!

Ранки й вечори, якими так захоплюється Орест Білинський, минають тут за поливанням городини, за годівлею свійської птиці та рогатого молодняка, за прибиранням посуду з столів після робітників, що ранком вирушали з хати, а ввечері, заболочені, з обвітряними губами, поверталися назад. Чим же було тут захоплюватись?

Можливо, дуже можливо, що, якби в Олени було більше часу, якби відпав цей безугавний поспіх, який ущухав тільки в неділю, якби зникла тривога перед сліпою залежністю від химер природи, якби вуйко Ладик міг перестріляти всіх ворон, що видзьобують кукурудзу, а потім на очах нахабно плюндрують черешні і ячмінь, коли б знайшлася сила, що за одним махом умертвила б усіх кротів, які

завдають шкоди на грядках і сіножатах, коли б можна було за один день знищити всіх метеликів-капустяників, — може, й так, чому би ні! — і вони, сільські люди, мали б інше око і вухо для краси природи.

Коло хвіртки Орест подав Олені руку, але не квапився випустити її долоню з своєї.

— Шевченкового «Кобзаря» ви таки прочитаєте, добре?

Це «добре» прозвучало тепер м'яко, як сердечна просьба. Тому Олена не бунтувалася.

— Добре, — притакнула, засоромлена і по-своєму задоволена.

Була майже певна, що він завтра потай принесе їй цього «Кобзаря». Хіба ж не пішла на змову з ним?

Але минув день, другий, третій, а Орест Білинський не приходив.

Від наймички Ладиків Олена почула, що він збирає хлопців і дівчат за вигоном і вчить їх співати.

Як же шкодувала тоді, що її виховали на паню, як же хотіла бути простою мужичкою, щоб мати право учитися співу в нього!

А коли це вже неможливо, то хотіла б хоч ще раз, єдиний раз зустрітися з ним! Мала йому сказати щось дуже-дуже важливе: сама ось роздобула «Кобзаря» й прочитала «Катерину» та «Наймичку»... І ще багато дечого іншого.

Правда, були тут речі, які вона не зовсім розуміла, але коли б він схотів ці незрозумілі рядки прочитати разом з нею, то, напевне, сталося б те саме, що з «бузьковим вогнем» в ореолі золотистих мушок в отому лісі: все відразу стало б зрозумілим і набрало б незнанної до того краси й блиску.

Таємниця, що спершу приємно непокоїла її, згодом почала невимовно тяжіти. Входила Олена в новий світ сама, навпомацки, і навіть не було з ким поділитися своїми враженнями.

Просипаючись серед ночі, схоплювалася, кидала на плечі покривало, відчиняла вікно, прислухалася до шелесту ясенів біля воріт

лісництва. Місяць світив крізь віти високих дерев, — це теж нагадувало їй Ореста Білінського.

На світанку витягала з-під подушки «Кобзаря», і знову Орест Білінський, мов живий, ставав перед очима.

Чи ми ще зійдемося знову?

Чи вже навіки розійшлись?

Вірші зворушували її тепер до сліз. Плакала над нещасним Шевченковим коханням і нітрохи не дивувалася, що Шевченко теж нагадував їй Ореста Білінського.

Одного вечора, почувши розмову Ладика з дружиною, Олена, на превелику свою прикрість, дізналася, що Орест Білінський не зовсім певна людина.

— Таж він академік^[3], — необачно стала Олена в його оборону і цим викликала гнів опікуна.

Якщо Оленка не розуміє справи, то хай краще не тиче свого носа, куди не слід.

«Академік»! «Академік»! Що з того, що він академік, коли попав між лихі люди, які скоро його занапастять...

Гей-гей, до чого воно доходить! Таж ті обірванці важаться навіть на короновані голови!

І Олені були піднесені історії замахів на короновані голови з такою докладністю, ніби вуйко Ладик брав участь у тому. Втіхою було хіба те, що, хоч змовники вживають різних хитрощів, їх завжди викривають і заслужено карають.

— Ет, старий, плетеш, сам не знаєш що!.. Хіба дім Максимовичів — то що? Та цей же, Білінський, рідний син сестри Максимовички!

Вуйна поплескала чоловіка по плечу і мовби ненароком доторкнулася до нього своїми повними грудьми. Вуйко Ладик зразу розтанув.

Може, той Білінський і справді ще не з тих, найгірших... Може, він тільки радикал? Та хіба до церкви не ходити, народ проти влади

бунтувати, безбожні книжки читати — це щось добре?

Першим порухом Олени було бігти, попередити, захистити, але не побігла й не остерегла.

...Зустрілися випадково. Чи зовсім уже випадково? Носила кисляк косарям у поле і, скоряючись якомусь передчуттю, поверталася не шляхом, а стежкою через молодий лісок.

Стежкою було далі і досить незручно. Увійшла в ліс, у якому навіть повітря здавалося зеленим. Як не роздивлялася обабіч себе, таки пройшла мимо Ореста Білинського, не помітивши його під деревом, осторонь стежки.

Він дав трохи пройти, а потім окликнув. Хоч і не гадала зустріти його саме тут, проте не здивувалася, тільки зраділа дуже.

Вернулася, а Орест підвівся їй назустріч.

— Нарешті! — промовив просто і простягнув їй обидві руки.

Стояла збентежена й щаслива, не знала, що сказати.

Орест Білинський, ніжно посміхнувшись до неї, розгубленої, міцно пригорнув її до себе.

Не пручалася, сіла поруч. Раптом стало соромно, аж гаряче, за свої босі ноги. Була вже замужем, коли зазнала того сорому ще раз уві сні: бігла начебто кудись містом і дуже журилася, що не мала черевиків на ногах.

Орест почав її розпитувати: де була, що робила, куди ходила, як минають її дні, вечори, що їй сниться, про що мріє.

І під цей спокійний, прихильний голос Олену сповила дивна, блаженна дрімота. Віти дерев легенько тремтіли, і від цього трепету зайнялося і небо, і сонячне сяйво, і трави. Весь час чарівний барвистий світ мінився і прозорився, як плесо озера.

Божа коровка лізла по стеблинці й зупинилася на Оленчиній руці. Вона посміхнулася до комашки, а Орест Білинський, подумавши, що

то до нього, поклав свою руку на її коси, і Олена піддалася цим пестошам.

Та знічев'я, мов негода, пригадалися Олені слова Ладика, і плече само відхилилося від Ореста.

— Що сталося? — спитав він лагідно, не розуміючи, що сталося.

Вона затулила долонями очі й мовчала. А коли він почав благати й настоювати, Олена, перемагаючи прикрість, яку завдавала тими словами собі і йому, розповіла все, що чула про нього і про таких, як він.

Ніколи не гадала Олена, що з його горла можуть вихопитись такі срібні звуки. Сміявся довго і щиро, аж раптом урвав сміх. Пригорнув її обережно до себе і отим своїм тихим, прихильним голосом почав говорити Олені дивні-предивні речі. Казав, що весь світ, який ще за хвилину до того видавався Олені єдиним барвистим рухом, чудовою музикою, дуже несправедливо побудований.

То лише таким молодим і невинним очам, як Оленчині, видається світ барвистим і мінливим, а справді він поділяється на дві основні частини: на гнобителів і гноблених. Гіркий жарт у тому, що гноблених незрівнянно більше, ніж гнобителів, а проте — як це не дивно і протиприродно — жменька гнобителів їде на спинах гноблених, і ця дивовижна мандрівка триває тисячоліття.

Раптом Оленка засумувала, й Орест помітив це одразу.

Ще більше притишивши голос, він почав змальовувати Олені новий, прийдешній лад на землі. Говорив про велике, справжнє, нелукаве братерство народів, про затишні будинки для стариків, про великі сонячні санаторії, де лікуватимуться всі, без винятку, хворі діти, про муровані школи по селах.

Але все це станеться лише тоді, коли народи кинуть ворогувати поміж собою, а вістря своєї ненависті обернуть проти тих, хто їх

визискує. Чи Оленка знає, що на озброєння держави витрачаються мільйони крон? А що за ці гроші можна було б побудувати!

Олені хотілося довести, що вона здавна, хоч, може, й несвідомо, жила в атмосфері його ідей, і тому сказала:

— Вуйко Ладик завжди говорить, що колись цар завоює всіх слов'ян і на світі запанує тільки одна руська мова і тільки одна православна віра.

Білінський не дав їй докінчити. Це не те! Ідеться про братерство між народами, а не про те, щоб сильніший народ підкоряв собі слабші. Це не братерство, а насильство! От він наведе приклад, який Олену переконає повністю: чи можлива дружба між наймитом і паном, який жорстоко визискує того наймита? Дружити можуть тільки рівні з рівними. Чи Оленка розуміє його?

Притакнула, хоч те, що він говорив, розуміла інакше. Вона уявляла собі, наприклад, дружбу народів на землі, немов якийсь єдиний великий прекрасний квітник. У квітнику тому безліч клумб різних форм і кольорів, а що клумба — то й народ. Малоросійський народ (ще важко було їй звикнути до слова «український») створив би клумбу у вигляді серця, засіяну незабудками.

За якусь хвилину Олена зрозуміла, що Орест Білінський промовляв уже не тільки до неї. Мабуть, бачить перед собою море слухачів, бо схопився на ноги і говорить з простягнутою рукою, аж кулаком погрожує комусь.

Додому йшли мовчки. Здавалося, що обоє вони перебували ще в країні мрій і не мали охоти повертатись до дійсності.

Орест Білінський не пішов з Оленою аж у лісництво, як за першим разом. Знав уже, що там йому не раді, і не хотів завдавати дівчині зайвої прикrostі. Прощаючись біля дзвіниці, запитав Олену:

— Будете на весіллі в Зеленій?

Зраділа, аж рум'янцем спалахнула. По-перше, мало не зойкнула від радості, що він також буде на тому весіллі, а по-друге, не знала, на яку ступити з гордощів, що він... Орест Білинський... такий... такий... апостол прийдешнього (справді в тій хвилині ця назва видавалася їй найвідповіднішою) умовляється з нею про зустріч.

— Звичайно, буду! — проспівала захоплено. Була певна, що він умовився з нею й про те, щоб жодного вальсу не віддати комусь іншому. Проте повернулася Олена з весілля як неофіційна наречена Аркадія Річинського.

2 Син сестри (діал.).

3 Студент (діал.).

Олена була переконана, що Аркадій до всіх п'яти дочок ставиться з однаковою батьківською ласкою. А насправді він мав свої симпатії навіть серед рідних дітей.

Перше місце у своєму серці віддавав найстаршій, Катерині, хоч зі всіх дочок вона була найменш вродлива. Власне кажучи, Катерина була обличчям зовсім подібна до Аркадія. Різниця полягала в тому, що ті самі гострі, наче з каменю карбовані, риси додавали Аркадієві як чоловікові мужності, а Катерину як жінку спотворювали. Якби не жіноча постать, то можна було б прийняти її за чоловіка в дамському вбранні. До того ж буйне руде волосся, яке в Аркадія гармоніювало з рожевою шкірою, при Катерининому анемічному обличчі втрачало весь блиск своєї відносної краси.

Зате Катерина, як жодна з її гарненьких сестричок, мала проникливий Аркадіїв розум і небуденну здібність швидко орієнтуватись у кожній ситуації. Саме завдяки цим рисам і була вона на видному місці серед своїх близьких.

— Катруся, — сміявся отець Нестор Річинський, двоюрідний брат Аркадія, колишній гусар, — як пляшка риб'ячого жиру. Хто її вип'є до дна, пане добродію, безперечно, матиме користь. Страшно лише зважитись на той перший ковток... Хе-хе-хе...

Свою другу дочку Річинські назвали Софією, тобто мудрістю. Дитина ця була явно небажаним гостем, до того ж досить-таки неспокійним. Аркадій не раз ночував з подушкою на голові.

Третя дитина мала бути хлопцем. Але знову на світ прийшла дівчина. Батьки дали їй непретензійне ім'я — Ольга. Вагітність Олени в дев'ятсот п'ятнадцятому році була тією безпосередньою причиною, що унеможливила Аркадієві втечу від москалів до голодного Відня.

З острахом, який отець Річинський старанно маскував перед своєю дружиною, він очікував приходу російської армії.

Про російську армію, зокрема про її кавказькі кінні частини, австрійські жандарми розпускали між народом неймовірні історії: мало, що за найменший опір саджають чоловіків на палі, ніби глечики, але й жінкам вирізують груди та годують ними мисливських собак. Не щадять навіть дітей. Укладають їх у трикутники й стріляють в них, як у мішень. Серед селян такі вісті викликали скоріше цікавість, ніж острах. Хтось з досвідчених сільських бувальців порадив Аркадієві запустити бороду, щоб бодай зовні скидатись на православного батюшку.

Отець Річинський послухався ради, але борода росла туго, до того ж засіялась таким шафрановим сходом, що могла більше дратувати, ніж заспокоювати тих дикунів зі сходу.

Найближча сусідка Річинських, вдова Маріола, сміялася у вічі з Аркадієвих побоювань:

— Ви гадаєте, отче, що багаті бояться за своїх жінок чи дівок? Бігме, ні! Вони потерпають за свині, корови та коні... А я чого маю боятись? Будуть різати жінкам груди? Мені вже давно їх нужда вирізала. Що бідному боятися когось? Агі!..

— Прикусіть язика, Маріоло, та не забувайтеся, з ким говорите. А то за війну розпустилися всі... аж стидно за вас!

Проте виявилася правою Маріола, а не він. Увійшовши в село, перші піхотні частини, крім води, нічого для себе не вимагали. Води... води... води... Одні пили її відразу по чверть відра, інші поливали голову або похапцем обливалися до пояса.

Люди — мале й старе — естафетою постачали солдатам воду, а надвечір тим, що залишились на ніч у селі, нанесли стільки яблук, грушок і свіжих огірків, що гостям не залишалося нічого іншого, як

КУПИТИ